

Boek van de maand

Hoe het ging met de Vrije Universiteit

A.N. Hendriks

Een boek waarvoor ik graag aandacht vraag, is de studie die dr. A.Th. van Deursen, emeritus hoogleraar nieuwe geschiedenis aan de Vrije Universiteit te Amsterdam, onlangs het licht deed zien over de geschiedenis van de instelling waaraan hij lange tijd verbonden was. Wij kennen Van Deursen als een bekwaam historicus wiens boeken over de Gouden Eeuw een genoeg zijn om te lezen. Hij gaat niet alleen zorgvuldig te werk, maar slaagt er ook in zeer onderhoudend te schrijven.

Van Deursen kan de historie *vertellen* en dat is een niet geringe prestatie. Daarbij bedient hij zich van een plezierige stijl, die niet van een zekere humor is gespeend. Al deze ingrediënten zijn ook in zijn nieuwste boek aanwezig, waardoor het erg toegankelijk is geworden. Omdat de geschiedenis van de Vrije Universiteit zo nauw verbonden is met de ontwikkeling binnen de Gereformeerde Kerken, is het belangrijk van deze studie kennis te nemen.

De start

Aan de oprichting van de VU is onlosmakelijk de naam van Abraham Kuypers verbonden. Ze kan de schepping genoemd worden van de man die uitblonk in rijkdom van ideeën, in bezielende kracht, in organisatievermogen en niet het minst ook in oratorisch talent, al brachten deze bijzondere gaven ook hun moeiten met zich mee voor Kuypers medestanders. Kuypers was diep doordrongen van Gods *soevereiniteit* over al het geschapene. Gods wil en wet moesten op alle terreinen geëerbiedigd worden. Er bestaat geen 'neutraal' terrein. Dat gold naar Kuypers overtuiging ook ten aanzien van de wetenschap. Vandaar dat hij het pleit voerde voor een *christelijke* wetenschap die rekent met het Woord van God en het geloof. Kuypers overtuiging was dat de gereformeerden uit hun isolement moesten komen door ook op het terrein van de wetenschap hun partij mee te blazen en zo tot een zegen te zijn voor land en volk. Er moest ook wetenschappelijk front gemaakt worden tegen de beginselen van ongelooft en revolutie!

Bij deze opstelling hoorde een *universiteit*, die niet alleen theologen zou moeten opleiden, maar ook rechters, artsen, staatslieden en letterkundigen. Maar dan een universiteit 'door het licht van Christus beschenen', met *christelijke* wetenschap, die leiders zou voortbrengen die invloed konden uitoefenen op de samenleving. Deze universiteit moest *vrij* zijn, niet alleen van de staat, maar ook van de kerk, die bij theologische benoemingen aan de rijksuniversiteiten juist aan mensen van gereformeerde snit voorbij zag.

Door Kuypers intense inzet kwam het tot oprichting van de Vereeniging voor Hoger Onderwijs op Gereformeerde Grondslag (1879), die haar leden vooral moest vinden in de hervormde orthodoxie. In haar statuten stond dat de Vereeniging onderwijs voorstond 'geheel en uitsluitend op den grondslag der gereformeerde beginselen'. Voor de theologische faculteit was er binding aan de drie Formulieren van Enigheid. Maar bij de andere disciplines gold als grondslag het vage begrip 'gereformeerde beginselen'. Van Deursen laat in zijn boek zien wat er in de loop van de jaren getobd is met dit vage begrip. Hier lag van meet af een moeite die al meer zich zou manifesteren!

In 1880 kon Kuypers zijn beroemde openingsrede houden over 'Sovereiniteit in eigen kring'. Je krijgt bewondering voor de geloofsmoed waarmee de start van de VU begon. Het was

moeilijk geschikte hoogleraren te vinden, terwijl ook het aantal studenten benauwend gering was. Maar men zette door en roeide met de riemen die men had. Deze situatie bleef lang. Zo gauw men weer aan uitbreiding kon denken, rees telkens weer het probleem van de *bemanning*. De gereformeerden beschikten nog over zo weinig gekwalificeerde wetenschappers.

Maar ondanks alle moeite groeide de VU en werd al meer 'een hoeksteen in een verzuild bestel', waar de toekomstige leidende figuren in kerk en samenleving wetenschappelijk voor hun taak werden toegerust. De VU werd een krachtcentrale binnen het neocalvinisme in Nederland!

Ontwikkeling

Boeiend is het te lezen hoe het verder de VU verging. Van Deursen laat zien hoe lange tijd de VU werkelijk probeerde een *gereformeerde* instelling te zijn. Verschillende docenten deden moeite om vanuit de gereformeerde geloofsovertuiging iets van Kuypers ideaal van *christelijke* wetenschap te realiseren. Met respect mogen in dit verband J. Waterink (voor de pedagogie), H. Dooyeweerd en D.Th. Vollenhoven (voor de filosofie) worden genoemd. Maar ook wordt duidelijk dat anderen daar eigenlijk niet aan toe kwamen. De benoemende instanties zagen er wel lange tijd op toe dat docenten toch tenminste de al eerder genoemde grondslag van de 'gereformeerde beginselen' onderschreven en op zijn minst belijdend lid van een gereformeerde kerk waren.

Maar gaandeweg kwam hier verandering in. De VU werd al groter en het gereformeerde karakter verdween. Van Deursen laat zien hoe deze verandering samenhangt met de omslag die zich in de *Gereformeerde Kerken* in de jaren zestig voltrok. De visie op de heilige Schrift veranderde, het gezag van de confessie was niet meer onaantastbaar, het bestaan van christelijke organisaties niet meer vanzelfsprekend en de openheid voor de moderne oecumene drong zich op. Eigenlijk kwam de hele kuyperiaanse wereld op de helling. Deze omslag in de kerk had gevolgen voor de VU. Onder andere daarin dat de oude grondslag plaats ging maken voor een nieuwe doelstelling.

Visie op de Schrift

De theologische faculteit was altijd al invloedrijk binnen de VU. Maar bij de genoemde omslag speelden theologen een belangrijke rol. Vanaf 1955 kwam G.C. Berkouwer tot een andere benadering van de Schrift, waarbij hij ook meer openheid toonde voor kritiek op de belijdenis (de Dordtse Leerregels). De stellingname van de synode van Assen 1926 werd losgelaten. Deze andere visie op de Schrift werd door leerlingen van Berkouwer, o.a. door H.M. Kuitert de kerken ingedragen.

De bioloog Lever en de geoloog Van der Fliert zagen nu ruimte om hun nieuwe inzichten in de verhouding tussen geloof en wetenschap (evolutie en schepping!) te propageren. De Schrift werd op modern kritische wijze op haar historiciteit getoetst en dit betekende veelszins het einde van de vertrouwde gereformeerde exegese (T. Baarda). In de karakterverandering van de VU gingen theologen duidelijk voorop! Er was wel verzet van de kant van de filosofen van de Wijsbegeerte der Wetsidee, maar de ontwikkeling bleek niet te stuiten.

Door dit alles veranderde de VU van een gereformeerde in een oecumenische universiteit, waar de thema's van de Wereldraad van Kerken als een nieuwe doelstelling gingen functioneren. Op belangrijke posten kwamen mensen te zitten die nog maar een zwakke binding hadden met de oude grondslag.

De groei van de VU speelde hierbij een rol, maar van grotere betekenis zijn de veranderingen in de Gereformeerde Kerken zelf geweest. De VU weerspiegelde al meer de nieuwe oecumenische geest en de nieuwe omgang met de Schrift in deze kerken.

Neergang

Uiteindelijk verdween de oude grondslag en was er van enige binding aan 'gereformeerde beginselen' geen sprake meer. Men werd geacht wetenschappelijk bezig te zijn 'op grondslag van het evangelie van Jezus Christus'. In de praktijk bleek dat ruimte te bieden aan het optreden van docenten die zelfs bij geen enkel kerkgenootschap waren aangesloten. Hun aantal werd gaandeweg groter.

Het ideaal van *christelijke* wetenschap verbleekte, al wilde men nog wel een christelijke *universiteit* zijn. Maar ook dat kon in de praktijk niet gehandhaafd worden, doordat de gemeenschappelijkheid in geloofsovertuiging ontbrak. De VU werd een plurale universiteit, waarin ieder op zijn manier invulling kon geven aan zijn beleving van de grondslag.

Van Deursen brengt ook telkens het studentenleven ter sprake. Ook daarin ontdek je de schrijnende neergang van het gereformeerde leven aan de VU. Van Deursen schetst hoe het verbleken van de grondslag met zich meebracht dat studenten van allerlei pluimage hun weg naar de VU vonden. Zelfs communisten hadden er een plaats. De studiegidsen voor de cursus 2001-2002 namen zelfs de doelstelling niet meer op! Het universiteitsblad bevatte meer dan eens publicaties van studenten, die als godslasterlijk bestempeld moesten worden.

Aan het slot van zijn boek moet Van Deursen concluderen dat de VU steeds meer is gaan lijken op een *gewone* universiteit, al wordt ze bevolkt door een relatief groot aantal studenten dat nog afkomstig is uit kerken van gereformeerde signatuur. Maar dat is meer toe te schrijven aan de korte afstand tot hun plaats van afkomst dan aan een principiële keus. De VU is bezig te veranderen tot een universiteit voor Noord-Holland en Flevoland. In haar traditie is zij naar het oordeel van Van Deursen nog 'levensbeschouwelijk', maar in de actualiteit is ze vooral regionaal. De schrijver benadrukt ten slotte dat de VU grondslag en doelstelling niet prijs kan geven, wil zij *bijzonder* blijven en meer zijn dan de kleinste universiteit van Amsterdam.

Afsluitend

Op college kon mijn leermeester, professor C. Veenhof, met verve de hoogmoed en zelfvoldaanheid van de gereformeerden in de jaren dertig schetsen. Ik dacht dan stiekem als jong student: Professor, overdrijft u niet wat? Het boek van Van Deursen heeft me overtuigd dat Veenhof niet overdreef. Wat een pretenties waren er! En wat werden voormannen bejubeld en vereerd. Professor Veenhof zei er dan bij: De Here heeft dit alles omver geblazen. Kijk, hoe klein wij nu zijn als vrijgemaakten. Aan die woorden moest ik, Van Deursen lezend, denken. Tegelijk rees bij mij de vraag: al was Kuypers bedoeling goed, was de pretentie van een VU als kweekplaats van 'leiders' voor kerk en volk niet te hoog? Stond de latere hoogmoed helemaal los van het grootse visioen dat aanvankelijk velen boeide?

Hand in hand gaat daarmee de vraag: greep Kuypers met zijn ideaal van een christelijke wetenschap, die 'van de wortel af' geheel anders zou zijn dan de 'ongelovige' wetenschap, niet te ver? Ik denk bijvoorbeeld aan rechten en geneeskunde. Hoe moet je je dit voorstellen? Blijkt uit het relaas dat Van Deursen geeft, niet dat men in de praktijk - op enkele uitzonderingen na - er eigenlijk mee vastliep?

Zaten de moeiten rond 'de grondslag' niet van meet af 'ingebakken' in de vragen wat nu precies die 'gereformeerde beginselen' inhielden? Zo zijn er tal van vragen na de lezing van het boek van Van Deursen te stellen.

Het is boeiend het allemaal te lezen. Tegelijk word je er verdrietig van. Wat is er overgebleven van Kuypers schepping? Wat is het triest dat wat een gereformeerde krachtcentrale wilde zijn, nu niet meer is dan een wel heel vage 'bijzondere' universiteit! De uitspraak: 'Gaat het in de kerk mis, dan gaat het overal mis', is vaak gekritiseerd. Het verhaal dat Van Deursen schreef over de VU, laat zien hoe bederf in de kerk doorvrat in een universiteit. Ook in dit opzicht kunnen wij veel leren uit dit boek, dat verscheen ter gelegenheid van het 125-jarig bestaan van wat Kuyper opstartte.

N.a.v.: A.Th. van Deursen, *Een hoeksteen in het verzuild bestel. De Vrije Universiteit 1880-2005*, uitg. Bert Bakker, Amsterdam 2005. ISBN 90 3512867 2. 502 pag. Prijs €29,95.